

ПРОБЛЕМУ
ВУВЧЕННЯ ПА
ВІЛТВОРЕННЯ
ІСПОРУКО-
КУЛЬТУРНОЇ
СТАДУНИ

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ВИТОКИ ТА ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

(за результатами джерелознавчого
і квантифікаційного аналізу)

В українській пресі періоду національно-визвольних змагань українського народу досить докладно відбилася діяльність державних органів та громадських організацій щодо охорони і збереження історико-культурної спадщини України.

Тогочасні періодичні видання містять чималий масив публікацій про стан і охорону пам'яток старовини і мистецтва в Україні

за доби Центральної Ради. За нашими підрахунками, проблеми збереження надбань українського народу у царині культури і мистецтва у досліджуваний період серед аналогічних матеріалів 1917—1920 рр. становили майже 40%. Підсумовуючи, відзначимо, що найпоширенішим жанром висвітлення пам'ятоохоронного процесу в досліджуваний період були кореспонденції і статті.

Таблиця 1.

Висвітлення в українській пресі в березні 1917 р. - квітні 1918 р.
процесу стану і збереження пам'яток в Україні (%)

Жанри			
Кореспонденція	Стаття	Хроніка	Допис
47,3	41	9,2	2,5

Отже, в газетній періодиці того часу спостерігається переважання такого носія інформації, як кореспонденція. Логічно вбачається висока питома вага і статей, фактично це був домінуючий жанр у викладі обґрунтування ролі та місця державних і громадських пам'ятоохоронних інституцій у культурному житті України.

За тематичною ознакою публікації про історико-культурну спадщину можна поділити на кілька груп:

— матеріали, що віддзеркалювали процес створення та діяльності державних органів з охорони пам'яток старовини і мистецтва;

— публікації, які відбивали проблеми обстеження і ремонт пам'яток історії та культури;

— матеріали, що висвітлювали розвиток музейної справи, спорудження пам'ятників;

— публікації з інформацією про факти загибелі пам'яток старовини і мистецтва.

Таблиця 2.

Висвітлення в українській пресі доби Центральної Ради стану
і збереження пам'яток старовини і мистецтва в Україні (%)

Основні напрями			
Створення та діяльність державних органів щодо охорони пам'яток старовини і мистецтва	Обстеження і реставрація пам'яток історії та культури	Розвиток національних музеїв, спорудження пам'ятників	Факти знищення пам'яток старовини і мистецтва
46,4	14,2	32,1	7,3

Розрахунки підтверджують значне зростання в досліджуваній період матеріалів про створення і діяльність державних пам'яткоохоронних інституцій. Високою була й питома вага газетних публікацій про діяльність українських музеїв, спорудження пам'ятників визначним політичним, державним і культурним діячам.

Особливо широко висвітлювався процес створення Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні (ЦКОПСІМУ). Газети "Кіевская мысль", "Кіевлянин", "Народня воля", "Нова Рада", "Робітнича газета" (Київ), "Діло", "Українське слово" (Львів) та інші центральні й місцеві видання постійно інформували громадськість про значимість української пам'яткоохоронної інституції в культурному житті України, її завдання. Згідно з статутом ЦКОПСІМУ, прийнятим у травні 1917 р., він мав забезпечувати реєстрацію громадських і приватних колекцій пам'яток, створювати спеціальні архіви та зібрання колекцій пам'яток, а також дбати про врятування від нищення та ушкодження пам'яток знайдених археологічними експедиціями тощо. Одним з найважливіших напрямів діяльності комітету було запобігання вивезенню за межі Української держави пам'яток, які мають художнє й історичне значення. Крім цього, важливе значення у його діяльності відводилося організації допомоги музеям, архівам, бібліотекам у комплектуванні фондів. Планувалося також розгорнути широку виховну роботу серед населення щодо шанобливого ставлення до пам'яток історії і культури. З цією метою мали організовуватися курси, творчі звіти, виставки, екскурсії¹.

Тогочасна газетна періодика широко висвітлювала становлення і діяльність відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва при Генеральному секретарстві народної освіти. Завідувачем відділу було призначено відомого вченого і культурного діяча Миколу Біляшівського. Микола Федорович Біляшівський народився 24 жовтня 1867 р. в м. Умані Черкаського повіту на Київщині. Після закінчення в 1892 р. Київського університету досліджував археологічні пам'ят-

ки на території України від кам'яного віку до раннього середньовіччя. Брав участь у розкопках на городищі Княжа гора під Каневом, слов'янських поселень і могил на Волині, селища Трипільської культури в селі Борисівці на Київщині. Згодом допоміг створити музей в маєтку барона Штайнгеля в с. Городку на Волині. З 1902 по 1923 рр. він був незмінним директором Київського міського художньо-промислового і наукового музею, редагував журнал "Археологические летописи Южной России", був знаним у наукових колах як автор ґрунтовних праць з антропології і археології, відомий і як захисник національно-культурної спадщини². У пресі часто друкувалися виступи, статті, інтерв'ю М. Біляшівського, де обґрунтовувалася доцільність пам'яткоохоронної роботи, її роль у розвитку української культури. Характерною є стаття, в якій автор писав: "...Не минайте нічого, що хоч чим-небудь виявляє смак, звичаї, умілість нашого народу. Не дайте загинути, збережіть. Не меншу вартість мають інші пам'ятки мистецтва з широкого поля будівництва, малярства, скульптури і т. д... Найбільше заховалося пам'яток церковних... Не забувайте ж про минуле, не забувайте праці наших пращів, пам'ятайте, що вони заклали підвалини, і що тільки на тих підвалинах і може твердо стати, розцвісти рясним цвітом наше мистецтво, наша національна краса"³. Варто зазначити, що в своїй пам'яткоохоронній діяльності М. Ф. Біляшівський виявляв зацікавлення до врятування від загибелі всіх груп пам'яток. Зокрема, саме він доклав чимало зусиль для збереження колишнього царського палацу в Києві⁴.

Тогочасна періодика друкувала виступи багатьох науковців і культурних діячів, справжніх патріотів України. Серед них статті Олександра Кузьмінського, Костя Широцького, Дмитра Багалія, Вадима Модзалевського, Миколи Самокиша, Миколи Сумцова, Стефана Таранушенка та ін. У більшості з них викладалася змістовна і широка програма збереження пам'яток української старовини і мистецтва.

На шпальтах газет чимало місця займали в свій час матеріали про знесення у Києві пам'ятника П. А. Столипіну. У багать-

ох публікаціях твердилося, що пам'ятник цей не мав художньої й історичної цінності, що і сам Столипін не належав до видатних постатей. Але в окремих виданнях критикувалася поспішна і незадовільна підготовча робота при його знищенні⁵.

Особливу увагу українська преса приділяла розвиткові музейної справи. У періодичних виданнях з'являлися матеріали, що відбивали певні зміни в музейній політиці, пов'язані насамперед, із українізацією діючих музеїв. Під рубрикою "Український національний музей" вміщувалися статті та кореспонденції, що свідчили про актуалізацію в громадській свідомості таких питань, як заснування національних музеїв у Києві і в усіх регіонах України, створення належних умов для їхньої плідної праці. Показовою є одна із статей Івана Свенціцького в газеті "Діло" (Львів), де твердилося, що музей повинен стати тривким джерелом безупинної праці українських культурологів та вчених над пам'ятками української мови, мистецтва, духовної культури⁶. У часописах є матеріали про труднощі, що постали на шляху заснування Національного музею в Києві⁷, звернення культурно-просвітньої комісії Всеукраїнської Ради військових депутатів до громадськості з проханням допомогти в збиранні матеріалів до нового "Музею-Архіву війни і революції"⁸, про рішення об'єднаної комісії при Відділі художньої промисловості Міністерства народної освіти перетворити магазин виробів і колекцію зразкових виробів у "Кустарний музей народних виробів"⁹.

Так само у газетній періодиці широко висвітлювалася робота щодо створення Національного музею в Харкові. Основою його став дар видатного українського художника Сергія Васильківського, який подарував музеєві понад 600 картин — пейзажів України, жанрових сцен, типів, старовинних будівель в українському стилі, колекції старовинної зброї, українських історичних пам'яток тощо. Картини, що не мали стосунки до України (види Англії, Франції, Італії, Іспанії, Африки, Кавказу та ін.), художник також передав музеєві для того, щоб твори ці були розпродані, а виручені гроші пішли б на той же музей. Крім цього, С.І.Васильківський

збирався в майбутньому передати частину власного капіталу на потреби музею¹⁰. Газетна періодика активно популяризувала і пропагувала заходи пам'яткоохоронних органів щодо реорганізації музеїв у Чернігові та заснування наукового музею в Хоролі на Полтавщині. Таким чином, відповідний аналіз публікацій дає нам підстави зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду однією з основних тем була музейна справа.

Велику роль відіграла українська преса у збудженні громадської думки до проблем охорони культових пам'яток за доби Центральної Ради. Періодичні видання активно порушували питання щодо ремонту Андріївської церкви, у Києві, яка була збудована в 1749—1754 рр. в стилі бароко за проектом архітектора Б.Растреллі. Зокрема, друковані органи інформували громадськість про звернення комісара по охороні пам'яток старовини і мистецтва Київської губернії Миколи Біляшівського до ради в справах мистецтв Тимчасового уряду з проханням виділити 50000 крб. на зміцнення Андріївської церкви, котрій загрожував зсув¹¹, а також таке саме його прохання до Київської міської управи¹².

Цікаві відомості містить українська преса про спільну діяльність пам'яткоохоронців і представників духовенства щодо збереження церковної старовини. Так, газета "Нова Рада" від 23 квітня 1918 р. опублікувала резолюцію з'їзду духовенства у Києві про охорону пам'яток церковної старовини і мистецтва, де ухвалено: "З монастирських та церковних ризниць, церкви, дзвіниць, сторожок, з усіх їх приміщень ніяких речей (образів, різьби, риз, рукописів, книжок і т.д.), в якому б прикрому стані вони не були, не нищити, не змінювати та нікому не продавати до оглядання представниками Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні"¹³.

Також пропонувалося духовенством спорудження нових храмів узгоджувати з ЦК ОПСІМУ, щоб характер і стиль нових будівель відповідав старим місцевим традиціям. Крім цього, планувалося надавати допомогу членам пам'яткоохоронних органів під час

оглядання та проведення опису пам'яток церковної старовини по всій єпархії. Містили часописи матеріали з історії Києво-Печерської Лаври і заповідника¹⁴, історію церковних дзвонів на Галичині¹⁵ тощо. Зрозуміло, що охорона культових пам'яток тісно пов'язувалася із завданнями "збереження" всіх пам'яток української старовини і мистецтва. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу опубліковане в пресі повідомлення про створення спеціальної Комісії по охороні краси м. Києва. Згідно з планом, роботи Комісії планувалися заходи щодо охорони старовинних архітектурних пам'яток (церковних, громадських і приватних), історичних урочищ, нагляд за художньою якістю нових забудов як громадських, так і приватних, участь у плануванні нових частин міста й вулиць, нагляд за парками, скверами, садами і обсаджуванням вулиць деревами, розгляд питань, що торкаються спорудження пам'ятників, фонтанів, кіосків і т.п., нагляд за загальним зовнішнім виглядом міста¹⁶ тощо. Вельми насиченою релевантною інформацією є група публікацій, що відбиває зусилля пам'ятоохоронців щодо виявлення і збереження цінностей, які залишилися у поміщицьких маєтках. Серед них повідомлення у пресі про засідання Центральної Ради і її рішення з питань охорони садиби князя Трубецького, що неподалік Десятинної церкви у Києві¹⁷.

На шпальтах газет трапляються публікації про рятування в умовах розрухи та виступів селянства, яке знищувало поміщицькі садиби, наявних там художніх цінностей. В одній з кореспонденцій "Газети Гадяцького земства" розповідалося про напад на палац князя Сангушка в його маєтку біля містечка Славути на Волині. В ній, зокрема, йшлося про те, що вояки військової частини, яка перебувала у Славуті, "арештували генерала, котрий жив у Палаці, а князя Сангушка, діда 89 літ, витягли на двір і стали бити... Всадили йому штика в спину, а потім у груди і князь помер на місці... Палац пограбували, потім запалили. В палаці князя Сангушка, дуже багато магната, були великі й коштовні збірники книжок, історичних рукописів, дорогого малювання, стародавньої зброї, посуду

тощо. Все згинуло до щенту. Од палацу залишилися тільки обгорілі стіни"¹⁸.

На сторінках тогочасної преси почали з'являтися матеріали про повернення в Україну українських культурних цінностей, що збереглися в музеях і соборах Москви й Петрограда. Серед них відзначимо глибокозмістовні статті "Українські реліквії" А. Вечерницького в газеті "Нова Рада"¹⁹, "Чи не пора?" Д. Чорнявського в "Селянській спілці"²⁰, кореспонденцію "Пам'ятки української старовини" в "Робітничій газеті"²¹, де йшлося про те, що Рада Народних Комісарів Росії прийняла рішення задовольнити прохання українського революційного штабу в Петрограді про повернення з Ермітажу, Преображенського гвардійського собору та московських музеїв в Україну реліквій, прапорів, грамот та інших речей, що зберігалися там за часів поневолення України. Газетна періодика широко інформувала громадськість щодо переховування в російських музеях інших надзвичайно цінних українських історичних скарбів, забраних не тільки силою за час царювання Катерини II, а й вивезених пізніше під час археологічних розкопок і експедицій в Україні. Це пам'ятки з Ольвії, з Смілянщини, Брацлавщини. Так, терещенський скарб, знайдений за кілька років до Української революції 1917 р., був майже повністю вивезений до Петербурга. У зв'язку з цим знавці музейної справи повинні оглянути всі московські і петроградські музеї, скласти повний реєстр українських реліквій, повернути їх в Україну і передати до національних музеїв.

Багато цікавої інформації містять газетні матеріали про спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченкові в селі Кирилівці на Київщині²², догляд за могилою Кобзаря²³. На сторінках газети "Нова Рада" повідомлялося про надзвичайне земське зібрання гласних Канівського повіту, що відбулося 10 квітня 1917 р., на якому ухвалено такі заходи: 1) збудувати гарну дорогу з міста до Могили; 2) побудувати добре помешкання для приїжджих; 3) створити великий хор; 4) звернутися до Української Центральної Ради, щоб вона допомогла запровадити на могилі читання й лекції для гостей; 5) порозумітися

щодо цих справ з В.Науменком, якому фактично належала могила²⁴. Інформувала преса читачів і про рішення надзвичайної сесії Київської губернської управи про виділення для фінансування першочергових пам'яткоохоронних заходів на могилі Т.Шевченка 145000 крб.²⁵, про засідання комісії по впорядкуванню могили Кобзаря, на якому був затверджений план заходів щодо її впорядкування²⁶.

На шпальтах газет трапляються й публікації про хід і результати археологічних розкопок і досліджень на території України. Серед них — цікава стаття “Археологічне відкриття Січових стрільців” у львівській газеті “Діло” від 24 серпня 1917 р. Відзначаючи історичну цінність знайденої камінної фігури, автор наголошував, що стрільці січового коша отамана Н.Гірняка натрапили на слід пам'ятки, що має небагато собі рівних за весь час українських археологічних досліджень і може пролити “нове світло на темряву передісторичних часів”²⁷.

Таким чином, преса, як свідчить аналіз газетних публікацій, містить значну інфор-

мацію про пам'яткоохоронну роботу за доби Центральної Ради. Періодика не тільки відбивала на своїх шпальтах проблеми охорони пам'яток старовини й мистецтва, а й пропагувала діяльність подвижників пам'яткоохоронної роботи — вчених, мистецтвознавців, просвітян, художників, музейних працівників, усіх, хто ставав на захист пам'яток історичної спадщини, історії свого народу. Особливу увагу періодичні видання приділили становленню національних державних пам'яткоохоронних структур, зокрема Відділу музеїв і охорони пам'яток Генерального секретарства освітніх справ Центральної Ради. Періодика постійно інформувала читачів про діяльність державних та громадських установ щодо заснування національних музеїв, обліку, реєстрації, дослідженню та популяризації пам'яток старовини й культури, їх реставрацію. Тогочасна українська преса містила також чимало інформаційних повідомлень про руйнування і нищення пам'яток старовини під час воєнних дій.

Григорій Рудий (м.Київ)

¹ Проект Статуту Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні // ЦДАВО України. - Ф. 2581, оп. 1, спр. 206. - Арк. 27-29.

² Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. 1. - С. 138.

³ Біляшівський М. Бережіть рідну старовину // Нова Рада. - Київ. - 1917. - 9 квітня.

⁴ Нова Рада. - 1917. - 2 серпня.

⁵ Ирский. Вокруг памятника // Последние новости. - Київ. - 1917. - 21 березня.

⁶ Свенціцький І. Український національний музей // Діло. - Львів. - 1918. - 10 квітня.

⁷ Дорошкевич В. Украинский национальный музей // Відродження. - Київ. - 1918. - 23 квітня.

⁸ Музей-Архів війни і революції // Газета Гадяцького земства. - 1917. - 6 листопада.

⁹ Музей народніх виробів // Українське слово. - 1917. - 19 вересня.

¹⁰ Современность, искусство и национальный Украинский музей // Южный край. - Харків. - 1917. - 25 липня.

¹¹ К укреплению Андреевского храма // Киевлянин. - 1917. - 1 жовтня.

¹² Нова Рада. - 1917. - 28 вересня.

¹³ Резолюція з'їзду духовенства про охорону церковної старовини // Там само. - 23 квітня.

¹⁴ Пеленський Й. Печерська лавра // Діло. - 1918. - 5 травня.

¹⁵ Пастернак Я. Подзвіння // Там само. - 1917. - 15 грудня.

¹⁶ Киевская красота и их охрана // Последние новости. - 1917. - 18 листопада.

¹⁷ Садиба князя Трубецького // Відродження. - 1918. - 18 квітня.

¹⁸ Напад на палац князя Сангушка // Газета Гадяцького земства. - 1917. - 6 листопада.

¹⁹ Вечерницький А. Українські реліквії // Нова Рада. - 1917. - 18 листопада.

²⁰ Чорнявський Д. Чи не пора? // Селянська спілка. - Катеринослав. - 1917. - 3 грудня.

²¹ Пам'ятки української старовини // Робітничая газета. - Київ. - 1917. - 16 листопада.

²² Пам'ятник Шевченкові в селі // Народня воля. - 1917. - 16 жовтня.

²³ Упорядкування могили Т.Шевченка // Дніпро. - Херсон. - 1918. - 28 квітня.

²⁴ Нова Рада. - 1917. - 18 квітня.

²⁵ Там само. - 1918. - 11 квітня.

²⁶ Відродження. - 1918. - 11 травня.

²⁷ Археологічне відкриття січових стрільців // Діло. - 1917. - 24 серпня.